

Верховний
Суд

Спори у спадкових правовідносинах

Ольга СТУПАК

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Питання для обговорення:

1. Спадкування за законом. Право на обов'язкову частку при спадкуванні за заповітом.
2. Спадкова трансмісія.
3. Прийняття спадщини (застосування частини 3 статті 1268 ЦК України). Строки прийняття спадщини під час війни.
4. Відмова від отримання свідоцтва про право на частку іншого з подружжя чи відмова від спадщини.
5. Спадковий договір.
6. Спільний заповіт подружжя і режим спільної сумісної власності. Недійсність заповіту.

1. Прийняття спадщини за законом.

Право на обов'язкову частку при спадкуванні за заповітом

Постанова Верховного Суду від 05 червня 2019 року у справі № 761/18093/15 (спадкування нащадками усиновленого та усиновлювача)

В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Тлумачення частини першої статті 1260 ЦК України свідчить, що у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням, а тому вони спадкують один після одного.

Згідно з частиною п'ятою статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Позивачка є спадкоємцем другої черги за законом, яка звернулася до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не відмовлялася від спадщини, а отже, вона вважається такою, що прийняла спадщину. Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про задоволення позову та визнання за позивачкою право власності на земельну ділянку, оскільки вона протягом встановленого законом строку прийняла спадщину, але отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину.

Постанова Верховного Суду від 25 листопад 2020 року у справі № 292/389/17 (визначення розміру обов'язкової частки)

Частиною першою статті 1241 ЦК України встановлено, що малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги.

До таких спадкоємців потрібно також відносити спадкоємців, які відмовилися від прийняття спадщини, не прийняли спадщину, усунені від права на спадкування або померли до відкриття спадщини, але в яких є спадкоємці за правом представлення (стаття 1266 ЦК України).

Тобто, при обчисленні розміру обов'язкової частки ураховуються всі спадкоємці за законом, які могли б спадкувати, якщо порядок спадкування не був би змінений заповітом.

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину за законом та визнання права власності на 1/2 частину спадкового майна за законом, оскільки батько позивачки відноситься до осіб, які в силу вимог частини першої статті 1241 ЦК України мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Постанова Верховного Суду від 28 грудня 2020 року справа № 662/826/19 (спадкування за законом в порядку черговості)

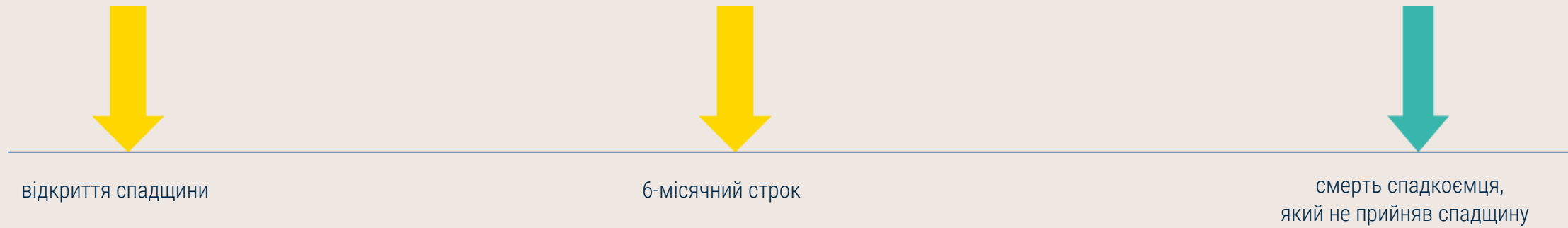
Відповідно до статті 1301 ЦК України свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

Позивач є спадкоємцем першої черги, її право на спадкування передує праву на спадкування відповідача, яка є спадкоємцем четвертої черги. Спадкоємці тієї черги, яка закликається до спадкування, усувають від спадкування тим самим спадкоємців наступних черг.

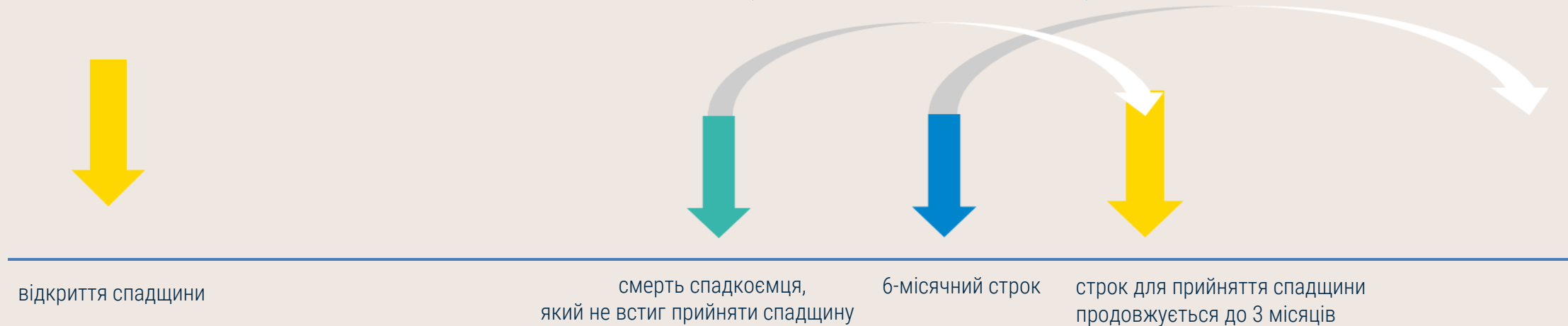

2. Спадкова трансмісія

ПЕРЕХІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ НЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ

ВІДБУВАЄТЬСЯ ПЕРЕХІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ (СПАДКОВА ТРАНСМІСІЯ)

Постанова Верховного Суду від 02 червня 2021 року у справі № 155/1584/18 (умови спадкової трансмісії)

Право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії може бути здійснене у строк, який не спливає на момент смерті спадкодавця. Тобто смерть спадкоємця, який би мав право на спадщину, має наступити в межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця. Право на прийняття спадщини за спадковою трансмісією переходить до спадкоємців цієї особи у межах строків для прийняття спадщини.

Оскільки батько позивача не прийняв спадщину і помер через 10 років після смерті діда позивача, тобто після спливу строку, встановленого для прийняття спадщини, спадкова трансмісія не застосовується.

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про відмову у задоволенні вимог щодо визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, оскільки статтею 1276 ЦК України передбачено перехід права на прийняття спадщини спадкоємця, який не встиг її прийняти внаслідок смерті в межах строку для прийняття спадщини, а не перехід права на подання позову про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2021 року у справі № 720/2683/19 (дві спадщини)

Спадкова трансмісія є особливим порядком здійснення права на спадкування. У разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи (необхідність вчинення трансміссарам дій, що свідчать при прийнятті спадщини за статтею 1269 ЦК України, недопущення прийняття спадщини з умовою чи застереженням відповідно до частини другої статті 1268 ЦК України), строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансміссара. Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців (стаття 1276 ЦК України). Такий же порядок передбачений пунктами 3.25, 3.26 глави 10

«Видача свідоцтв про право на спадщину» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 з відповідними змінами.

Право трансміссара на прийняття спадщини в порядку трансмісії та право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента є самостійними суб'єктивними цивільними правами, то спадкоємець має вчинити самостійні юридичні дії, які засвідчували б його волевиявлення, спрямоване на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця (в порядку спадкової трансмісії), так і після смерті трансмітента (спадкоємця за заповітом або за законом, який помер після відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця і не встиг її прийняти), зокрема подати дві окремі заяви про прийняття кожної із спадщин або в одній заяві зазначити про прийняття обох спадщин.

Верховний Суд у цій справі вирішуючи спір в частині визначення позивачці додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини дійшов висновку про скасування рішення судів першої та апеляційної інстанцій і ухвалення нового рішення про відмову у задоволенні позову, оскільки позивачка не вчинила самостійних юридичних дій, які засвідчували її волевиявлення, що спрямоване на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії після смерті першого спадкодавця, то підстав для поновлення пропущеного строку на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії немає.

3. Спори про прийняття спадщини (застосування частини 3 статті 1268 ЦК України). Строки прийняття спадщини під час війни. Відмова від прийняття спадщини

Постанова Верховного Суду від 10 січня 2019 року у справі № 484/747/17 (застосування ч. 3 статті 1268 ЦК України)

Відповідно до частин третьої і четвертої статті 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї.

Місцем проживання фізичної особи згідно з частиною першою статті 29 ЦК України є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

Статтями 2, 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» передбачено, що реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження. Місцем проживання є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік.

Відсутність реєстрації місця проживання позивача за місцем проживання спадкодавця не може бути доказом того, що він не проживав зі спадкодавцем, оскільки сама по собі відсутність такої реєстрації згідно зі статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо обставини, встановлені частиною третьою статті 1268 ЦК України, підтверджуються іншими належними і допустимими доказами, які були надані позивачем, та оцінені судом. Верховний Суд у цій справі погодився з висновками апеляційного суду про встановлення факту його постійного проживання зі спадкодавцем, оскільки встановлення цього факту необхідне йому для вирішення спадкових прав.

Постанова Верховного Суду від 19 травня 2021 року у справі № 937/10434/19 (застосування ч. 3 статті 1268 ЦК України)

Згідно з частиною першою статті 1269 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах - уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Даною статтею унормовано, що у випадку, коли особа постійно не проживає із спадкодавцем, єдиним виявом бажання прийняти спадщину є подана нотаріусу заява.

Відповідно до частини першої статті 1272 ЦК України якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

Верховний Суд у цій справі погодився з висновками апеляційного суду про відмову у задоволенні позову, оскільки позивач у спірній квартирі був зареєстрований, проте не проживав з 1997 року, у тому числі й на час відкриття спадщини після смерті своєї матері, що підтверджено належними доказами, а сама по собі реєстрація місця проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини не може свідчити відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України про своєчасність прийняття спадщини, тому позивач, як спадкоємець не прийняв своєчасно спадщину, що відкрилась після смерті своєї матері, та відповідно не набув права на спадкове майно.

Постанова Верховного Суду від 01 березня 2023 року у справі № 185/5690/20 (застосування ч. 3 статті 1268 ЦК України)

Верховний Суд у цій справі вирішуючи спір про визнання права власності на спадкове майно у порядку спадкування за законом, скасування свідоцтво про право власності у порядку спадкування за законом, скасування реєстрації права власності дійшов висновку про скасування рішення судів першої та апеляційної інстанцій і ухвалення нового рішення про відмову у задоволенні позову, оскільки позивач незважаючи на те, що перебував у місцях позбавлення волі, а тому не є таким, що прийняв спадщину в порядку частини третьої статті 1268 ЦК (як такий, що постійно проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини).

Позивач має право на прийняття спадщини, в порядку, визначеному статтею 1269 ЦК України, шляхом подання заяви про прийняття спадщини з дотриманням вимог, передбачених статтею 1272 ЦК України.

Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року справа № 138/1735/20 (оскарження свідоцтва про право на спадщину)

За положеннями частини п'ятої статті 1268 ЦК України спадщина належить спадкоємцю незалежно від часу її прийняття, з моменту відкриття спадщини.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину (частина перша статті 1296 ЦК України).

Відповідно до статті 1297 ЦК України, спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або в сільських населених пунктах – до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно. Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців.

Оскільки сторони в установленому законом порядку прийняли спадщину, однак лише відповідач отримала свідоцтво про право на все спадкове майно в цілому, чим було порушене право позивача на спадщину, наявні правові підстави для визнання такого свідоцтва про право на спадщину недійсним.

Постанова ВС від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21

(строки прийняття спадщини під час дії воєнного стану)

Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу (далі - закон). Актами цивільного законодавства України є також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону (частина четверта статті 4 ЦК України).

Правила щодо строку на прийняття спадщини (початок перебігу, наслідки спливу) регулюються Цивільним кодексом України, який прийнятий Верховною Радою України і є основним актом цивільного законодавства України.

Строк на прийняття спадщини по своїй сутності є присічним (статті 1270, 1272 ЦК), оскільки його сплив призводить до того, що спадкоємець вважається таким, який не прийняв спадщину. Тобто сплив строку «присікає» право на прийняття спадщини. Проте в законі, вочевидь з урахуванням сутності права на прийняття спадщини як майнового, передбачена можливість: за згодою самих спадкоємців, що прийняли спадщину, подати заяву про прийняття спадщини (частина друга статті 1272 ЦК України); для спадкоємця звернутися з позовною вимогою та за наявності поважної причини суд визначає додатковий строк на прийняття спадщини (частина третя статті 1272 ЦК України); законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначати інші правила щодо строку на прийняття спадщини

Постанова ВС від 17 січня 2022 року справа № 932/5274/20 (строк для відкликання заяви про відмову від спадщини не продовжується)

Відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, встановлених статтями 225, 229–231 і 233 цього Кодексу.

Заява про відмову від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку для її прийняття (стаття 1270 ЦК України).

Законодавством не передбачено визначення додаткового строку для відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини за заповітом.

Твердження заявниці про поважність причини пропуску нею строку для звернення до нотаріуса (нотаріальної контори) із такою заявою через необхідність самоізоляції та похилий вік її матер не можуть бути підставою для задоволення її позовних вимог та застосування в якості аналогії закону частини третьої статті 1272 ЦК України (за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини).

4. Відмова від отримання свідоцтва про право на частку іншого з подружжя чи відмова від спадщини

Постанова ВС від 08 квітня 2020 року справа № 130/2319/17

(відмова від отримання свідоцтва про право на частку іншого з подружжя чи відмова від спадщини)

За встановленими у справі обставинами, належність спірного майна на праві спільної сумісної власності подружжю ніхто не оспорював. Відповідно, чоловікові позивачки належала $\frac{1}{2}$ частини спірного майна як частка у спільному сумісному майні подружжя, і зі смертю чоловіка позивачки, її право власності на цю частину майна не припинилось.

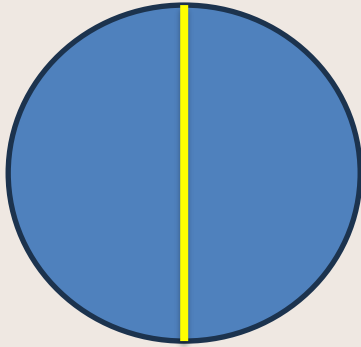
За змістом статті 347 ЦК України, особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру.

Враховуючи наведені положення закону, а також зміст заяви позивачки від 09 червня 2015 року, а саме:

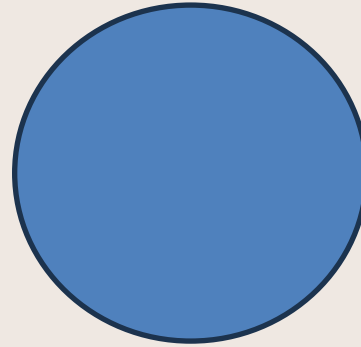
«від видачі свідоцтва про право власності на частку в спільній сумісній власності подружжя я відмовляюсь», суди безпідставно не врахували, що позивачка не вчинила дій, які б свідчили про відмову від своєї власності, яка складалась із $\frac{1}{2}$ частини спільного сумісного майна.

Таким чином, подана нею заява від 09 червня 2015 року не змінює правового статусу спірного майна як сумісного майна подружжя, та не має наслідком входження належної їй $\frac{1}{2}$ частини земельної ділянки та житлового будинку до складу спадщини чоловіка.

Помирає власник, за яким
зареєстровано об'єкт
права власності

Помирає співвласник, за
яким не зареєстровано
об'єкт права власності

4. Спадковий договір і його застосування у судовій практиці

Постанова КЦС ВС від 21 січня 2021 року у справі №524/354/19 (про розірвання спадкового договору)

Чинне законодавство не вимагає, щоб за спадковим договором одна сторона (набувач) у всіх випадках зобов'язувалася виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) лише особисто. Порядок виконання обов'язків набувача за спадковим договором (особисте чи неособисте виконання) визначається сторонами такого договору, а не законом.

Розглядаючи у порядку письмового провадження справу за позовом про розірвання спадкового договору, Верховний Суд установив, що між сторонами укладено спадковий договір, згідно з умовами якого після смерті ОСОБА_1 належна їй на праві власності квартира переходить у власність ОСОБА_2. Відповідно до умов договору на набувача покладені обов'язки: зі сплати вартості послуг за користування електроенергією, газо-, водопостачанням та інших комунальних платежів; забезпечення спадкодавця лікарськими засобами на підставі виданих лікарями рецептів, незалежно від їхньої вартості, здійснення належного догляду та харчування. У разі смерті спадкодавця ОСОБА_2 як набувач зобов'язана здійснити комплекс заходів щодо поховання.

Суд першої інстанції розірвав укладений між сторонами спадковий договір. Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, відмовив у задоволенні позову.

Верховний Суд залишив без змін рішення апеляційного суду з огляду на таке. Під час розгляду справи ОСОБА_2 надала докази виконання своїх зобов'язань щодо оплати комунальних послуг, зокрема квитанції про сплату комунальних послуг. При цьому в матеріалах справи відсутні будь-які докази, які б свідчили про те, що ОСОБА_2 ухилялася від обов'язку щодо забезпечення ОСОБА_1 лікарськими засобами.

Верховний Суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції, який, врахувавши зміст спадкового договору, визначені ним обов'язки набувача, суть спору між сторонами, згідно з яким претензії ОСОБА_1 зводяться до того, що ОСОБА_2 особисто повинна здійснювати догляд за ОСОБА_1, дійшов правильного висновку про відсутність встановлених законом підстав для розірвання спадкового договору, оскільки ОСОБА_2 відповідно до статті 614 ЦК України довела відсутність своєї вини у неналежному виконанні умов спадкового договору з огляду на те, що ОСОБА_1 не бажає отримувати належний особистий догляд та харчування від інших осіб, найм яких здійснює ОСОБА_2.

Постанова ОП КЦС ВС від 10 квітня 2023 року у справі №591/1419/20

(хто може ініціювати розірвання спадкового договору)

Спадковий договір є нерозривно пов'язаним із його сторонами, тому ініціювати розірвання його в суді можуть лише відчужувач або набувач. Інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору.

У разі, якщо витрати, пов'язані із неналежним виконанням обов'язків набувачем за спадковим договором, понесли інші особи, зокрема спадкоємці, то у них виникає право вимагати стягнення понесених витрат від набувача у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Постанова КЦС ВС від 13 липня 2022 року у справі №643/744/20

(спадковий договір чи договір довічного утримання)

Наявність чи відсутність помилки - неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення договору замість договору довічного утримання, суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору.

На підставі встановлених фактичних обставин у справі колегія суддів вважає, що волевиявлення позивача не відповідає її внутрішній волі та не було спрямоване на реальне настання правових наслідків, обумовлених договором. Позивач довела, що під час укладення спадкового договору діяла під впливом помилки, оскільки вважала, що укладає договір довічного утримання, за умовами якого відповідач буде доглядати за нею, тобто помилялася щодо правової природи правочину.

Постанова КЦС ВС від 04 травня 2022 року у справі № 183/6067/19

Спадковий договір, який укладений сторонами під час дії заборони на відчуження земельних часток (паїв) щодо передачі прав на відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє, порушує публічний порядок держави та є недійсним в силу закону (нікчемним).

Постанова КЦС ВС від 15 липня 2019 року у справі №569/8845/16-ц

Правочин, що вчиняється особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, характеризуються саме тим, що особа його вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, однак знаходилась у тяжкому емоційному стані, що негативно вплинуло на її рішення укласти спадковий договір, предметом якого є належна позивачу на праві власності квартира, на вкрай не вигідних умовах.

У липні 2016 року Особа 1 звернувся до суду із позовом до Особа 2 про визнання спадкового договору недійсним. Свої позовні вимоги позивач обґрунтовував тим, що 01 липня 2015 року державним нотаріусом посвідчено та зареєстровано в реєстрі №2-241 спадковий договір між ним та відповідачем.

Вважає, що договір повинен бути визнаний недійсним, оскільки він не спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним, у його змісті відсутній перелік певних дій майнового та немайнового характеру, які повинен виконати набувач до його смерті та його зміст унеможлиблює виконання ним вказаного в ньому обов'язку після своєї смерті передати у власність відповідачу квартиру.

Вказує, що він не мав наміру укласти спадковий договір на умовах, при яких набувач зобов'язується виконати дії лише немайнового характеру та за його рахунок. Він є людиною похилого віку, за станом здоров'я потребує стороннього догляду та матеріальної допомоги, тривалий час отримує соціальні послуги від територіального центру соціального обслуговування.

Установивши, що позивач має тяжку хворобу, є інвалідом 2 групи, перебуває на обліку в Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) м. Рівного і його обслуговування з 25 червня 2001 року по 28 липня 2015 року здійснювала відповідач і саме у цей період він підписав спадковий договір із відповідачем, від якої він був залежний як від соціального працівника в силу стану свого здоров'я, віку та обставин за яких він опинився, користуючись її послугами, що вплинуло на його волевиявлення, яке не було вільним і не відповідало його внутрішній волі, суди дійшли обґрунтованого висновку про визнання спадкового договору недійсним на підставі статті 233 ЦК України.

5. Спільний заповіт подружжя і режим спільної сумісної власності. Недійсність заповіту

Постанова КЦС ВС від 30 березня 2021 року справа № 650/1252/17 (заповіт)

Заповідач має право у будь-який час скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, яка передбачена частиною першої статті 225 ЦК України, повинна бути встановлена судом неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними.

Висновок експертизи має стосуватися стану особи саме на момент вчинення оспорюваного правочину.

Постанова КЦС ВС від 13 січня 2021 у справі № 242/61/19 (заповіт)

Заповіт, як односторонній правочин підпорядковується загальним правилам ЦК України щодо недійсності правочинів. Недійсними є заповіти: 1) в яких волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі; 2) складені особою, яка не мала на це права (особа не має необхідного обсягу цивільної дієздатності для складання заповіту); 3) складені з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення (відсутність нотаріального посвідчення або посвідчення особами, яке прирівнюється до нотаріального, складання заповіту представником, відсутність у тексті заповіту дати, місця його складання тощо).

Скасовуючи рішення попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позовних вимог про визнання заповіту недійсним та направляючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції КЦС зазначив таке. Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, передбаченій ч.1 ст. 225 ЦК України, має бути встановлена судом абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд призначає судово-психіатричну експертизу.

Постанова КЦС ВС від 20 червня 2018 у справі № 161/17119/16-ц (визнання заповіту недійсним)

Залишаючи без задоволення касаційну скаргу, КЦС погодився із рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін апеляційним судом, про задоволення позовних вимог і визнання недійсним заповіту, оскільки спадкодавець на час вчинення оспорюваного заповіту не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними.

Тлумачення ст. 225 ЦК України свідчить, що правила цієї статті поширюються на випадки, коли фізична особа хоча і є дієздатною, однак у момент вчинення правочину вона перебувала в такому стані, коли не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо).

Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, передбаченій ч.1 ст. 225 ЦК України, має бути встановлена судом неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Встановлення неспроможності особи в момент вчинення заповіту розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними такого стану на момент вчинення заповіту відбувається з урахуванням як висновку посмертної судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів, що підтверджують чи спростовують доводи про те, що в момент вчинення заповіту особа не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними.

Постанова КЦС ВС від 11 листопада 2020 у справі №756/10183/16-ц

Нікчемний заповіт не підлягає визнанню недійсним

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, не звернув увагу на те, що крім похилого віку заповідача в оспорюваному заповіті нотаріусом не зазначено фізичних вад або хвороб спадкодавця, які б заважали їй особисто прочитати та підписати заповіт. Наведене вказує на відсутність передбачених законом підстав для підписання заповіту замість заповідача іншою особою та свідчить про порушення при посвідченні оспорюваного заповіту вимог закону щодо його форми.

Оскільки нікчемний заповіт є таким в силу припису закону (ч.1 ст. 1257 ЦК України), тому відсутні підстави визнавати заповіт, складений з порушення вимог щодо його форми, недійсним. Суди першої та апеляційної інстанцій правильно відмовили у задоволенні позовних вимог про визнання заповіту нікчемним, однак неправильно застосували до спірних правовідносин норми матеріального права, унаслідок чого дійшли помилкового висновку про те, що оспорюваний заповіт складений з дотриманням вимог щодо його посвідчення. КЦС ВС рішення судів першої та апеляційної інстанцій у цій частині змінив, виклавши їх мотивувальні частини в редакції цієї постанови.

Зважаючи на те, що оспорюваний заповіт є нікчемним, вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину шляхом виключення зі Спадкового реєстру запису про реєстрацію заповіту є обґрунтованою. КЦС ВС скасував у цій частині оскаржувані судові рішення і ухвалив нове про виключення зі Спадкового реєстру запису про реєстрацію заповіту.

Постанова ВП ВС від 25 травня 2021 у справі № 522/9893/17

Посвідчення заповіту поза межами нотаріального округу

...Якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до ч.1 ст. 1257 ЦК України.

Це може бути додатково обґрунтовано такими обставинами. По-перше, у цивільному законодавстві нікчемність правочинів передбачена у випадках, встановлених законом, підстави для чого у наведеній ситуації відсутні.

По-друге, недійсність заповіту з мотивів розширювального розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, матиме наслідком порушення принципу свободи заповіту.

Кваліфікація заповіту як нікчемного з підстав, які не передбачені ані ч. 1 ст. 1257 ЦК України, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує це вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту, оскільки сталася смерть заповідача.

Посилання на вимоги статті 13-1 Закону України «Про нотаріат», пункту 2 глави 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусом України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року №296/5, є недоречним виходячи з такого - наведені нормативно-правові акти не є актами цивільного законодавства у розумінні ст. 4, ч.1 ст. 203 ЦК України. Порушення норм про необхідність додержуватися нотаріусом свого нотаріального округу може тягти відповідальність нотаріуса, передбачену законом, але не тягне нікчемність заповіту, посвідченого з таким порушенням.

Законодавство про нотаріат і нотаріальну діяльність не може чинити негативний вплив на матеріальне право – встановлювати підстави нікчемності правочину, якщо саме таких підстав для його нікчемності матеріальне право не містить.

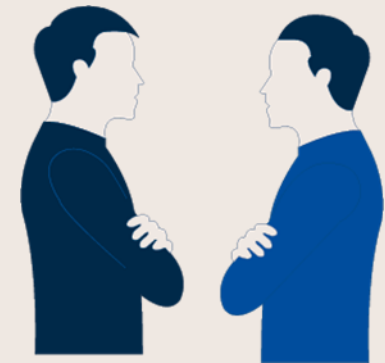
Постанова ОП КЦС ВС від 01 березня 2021 у справі № 473/1878/19

Нікчемний заповіт не створює правових наслідків (частина I)

У разі нікчемності другого заповіту йдеться не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт.

Положення ч.4 ст. 1254 ЦК України є винятком із загального правила про наслідки недійсності правочину і не можуть бути застосовані за аналогією закону.

Скасовуючи рішення попередніх інстанцій та ухвалюючи нове рішення про часткове задоволення позовних вимог, ОП КЦС зазначила, що суди першої та апеляційної інстанцій не врахували, що **нікчемний заповіт не створює настання правових наслідків, тому не впливає на попередній заповіт та не може його відновлювати чи скасовувати**. Тому доводи касаційної скарги, що наступний нікчемний заповіт не скасовує попередній, є обґрунтованими.

Постанова ОП КЦС ВС від 01 березня 2021 у справі № 473/1878/19 (нікчемний заповіт не створює правових наслідків (частина II))

Положення ч. 4 ст. 1254 ЦК України щодо відновлення дії попереднього заповіту є виключенням із загального правила про наслідки недійсності правочину і не регулює правові наслідки нікчемності заповіту. Вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт. Суд не може зобов'язати нотаріуса вчиняти дії, які безпосередньо належать до його компетенції (видати свідоцтво про право на спадщину) (частина II)

Тлумачення статей 216 та 1254 ЦК України свідчить, що ч.4 ст. 1254 ЦК України стосується тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через дефект волі заповідача на підставі ст. 225 ЦК України (заповідач у момент вчинення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними) чи ст. 231 ЦК України (заповіт вчинено під впливом насильства), дія попереднього заповіту відновлюється.

Ч.4 ст. 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного заповіту і не може регулювати правові наслідки нікчемності заповіту, оскільки нікчемний заповіт не створює жодного правового результату.

Постанова КЦС ВС від 15 червня 2022 у справі № 358/304/21

Визнання права власності на майно, охоплене заповітом подружжя, після смерті одного з подружжя – іншим, спотворює волю померлого подружжя

Смерть одного з подружжя є підставою для припинення режиму спільної сумісної власності майна подружжя, стосовно якого складено заповіт, але не породжує виникнення спадкових правовідносин до моменту смерті іншого з подружжя.

Визнання за позивачем права власності на квартиру в порядку спадкування за законом змінило правовий режим спірного майна, перетворивши його з майна, обтяженого заповітом подружжя, щодо якого відносини спадкування можуть виникати лише після смерті позивача, на майно, що включено до спадкової маси після смерті спадкодавця – дружини позивача, щодо якого можуть бути заявлені вимоги інших спадкоємців останньої за їх наявності. Наведене може призвести до зміни у складі спадкового майна, тим самим порушивши права доньки подружжя на спадкування за заповітом подружжя і спотворивши волю померлої дружини позивача.

Вказане не було враховано судом апеляційної інстанції та призвело до помилкового висновку про те, що рішенням суду першої інстанції права, свободи та інтереси заявниці не порушено, та закриття апеляційного провадження. КЦС ВС ухвалу апеляційного суду скасував, справу передав на розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постанова КЦС ВС від 09 грудня 2019 р. у справі № 161/8412/18

(складення іншого заповіту одним з подружжя, яке склало спільний заповіт подружжя - не опускається після смерті одного з них)

Складення одним із подружжя заповіту щодо належної йому частки у квартирі після смерті іншого з подружжя не узгоджується із частиною третьою статті 1243 ЦК України, оскільки за життя дружини жоден із подружжя не заявив про намір відмовитися від спільного заповіту подружжя чи змінити його, та не реалізував це право у відповідності до встановленої законом процедури.

Суд апеляційної інстанції правомірно та обґрунтовано скасував рішення суду першої інстанції і задовольнив позов, оскільки зміст оспорюваного заповіту суперечить ч.3 ст. 1243 ЦК України, а тому наявні підстави для визнання його недійсним у силу положень ч.1 ст. 203, ч.1 ст. 215 ЦК України, а не для визнання його нікчемним згідно з ч.1 ст. 1257 ЦК України, так як особа має право скласти заповіт, але включила до нього майно, яке їй не належить.

КЦС залишив постанову апеляційного суду без змін.

Постанова КЦС ВС від 12 квітня 2018 у справі № 761/22959/15-ц (заповіт подружжя та секретний заповіт (частина I))

Предметом заповіту подружжя є майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і спадкування цього майна відбувається в декілька етапів: спершу успадковується частка у спільній сумісній власності одного з подружжя другим з подружжя, який його пережив, а після смерті останнього зазначене в заповіті майно успадковується спадкоємцями за заповітом. Тобто законом не передбачено право заповідачів на встановлення певних умов, за наявності яких виникає право на спадкування іншим подружжям, позбавлення його права на спадкування, передбачення заповідального відказу тощо, що дозволяється у випадку складання індивідуального заповіту.

Якщо заповіт було складено подружжям, а потім один з подружжя відмовився від спільного заповіту, то розпорядження, від якого особа відмовилася, втрачає силу, але розпорядження іншого з подружжя залишається чинним. У такому випадку чинне розпорядження є не чим іншим, як заповітом одного з подружжя стосовно належної йому частки у праві спільної сумісної власності. Тобто, майно в цьому разі не буде успадковуватися іншим з подружжя, а одразу перейде до зазначеного в заповіті спадкоємця.

Постанова КЦС ВС від 12 квітня 2018 у справі № 761/22959/15-ц

(заповіт подружжя та секретний заповіт (частина II))

Залишаючи касаційну скаргу без задоволення, судові рішення – без змін, КЦС ВС погодився із висновком судів про те, що з часу складення спірного заповіту і до часу смерті чоловіка пройшов один рік і сім місяців. У вказаний період дружина не заявляла про порушене її право при укладенні **спільного секретного заповіту** подружжя, не скористалася своїм правом, визначеним частиною третьою статті 1243 ЦК України, щодо відмови від спільного заповіту подружжя за життя свого чоловіка та не ставила питання про недійсність цього заповіту.

Несвоєчасне розсекречення другої частини заповіту за умови, коли один з подружжя залишається живим і стає єдиним одноосібним власником всього майна, спотворює волевиявлення заповідачів, грубо порушує їх право на **секретність** заповіту і є навмисним передчасним розголошенням відомостей про його зміст, тобто суперечить Конституції України, принципам верховенства права, справедливості, добросовісності, розумності та іншим засад законодавства.

Доводи касаційної скарги про те, що цивільним законодавством встановлено, що заповіт подружжя та секретний заповіти є двома різними правочинами (заповітами), які мають свою специфіку, порядок оформлення, вимоги щодо змісту та порядку посвідчення нотаріусами, а їх об'єднання в один правочин «секретний заповіт подружжя» є недопустимим з точки зору правової природи правочинів, **не заслуговують на увагу**, оскільки норми ЦК України не містять заборони щодо складання секретного заповіту подружжя. Зміст принципу дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання впливає із загального принципу приватного права: «дозволено все, що не заборонено законом».

Постанова ВП ВС від 17 квітня 2018 року у справі № 522/407/15-ц

(спадкоємець іпотекодавця набуває майно з обтяженням строки пред'явлення вимог кредитором спадкодавця не плутати з позовною давністю)

Приписи статей 1281 і 1282 ЦК України та статті 23 Закону України «Про іпотеку» регламентують особливості правового регулювання відносин між кредитором і спадкоємцями боржника, зокрема і в зобов'язаннях, забезпечених іпотекою. За змістом цих приписів: у разі переходу права власності на предмет іпотеки у порядку спадкування право іпотеки є чинним для спадкоємця; спадкоємець, до якого перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця.

Строки пред'явлення кредитором вимог до спадкоємців, а також порядок задоволення цих вимог регламентуються статтями 1281 і 1282 ЦК України. Тобто, стаття 1281 ЦК України, яка визначає преклюзивні строки пред'явлення таких вимог, застосовується і до кредитних зобов'язань, забезпечених іпотекою.

Поняття «строк пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців» не тотожне поняттю «позовна давність». Сплив перших має наслідком позбавлення кредитора права вимоги (припинення його цивільного права), а отже, і неможливість вимагати у суді захисту відповідного права. Натомість, сплив позовної давності не виключає наявності у кредитора права вимоги та є підставою для відмови у позові за умови, якщо про застосування позовної давності у суді заявила одна зі сторін.

Перелік постанов ВС

Постанова ВП Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 522/407/15-ц
(розмежування строку пред'явлення вимоги кредитором від строку позовної давності)

Постанова ВП Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 350/67/15-ц
(право спадкоємців на звершення приватизації)

Постанова ВП Верховного Суду від 20 листопада 2019 року у справі № 368/54/17
(спадкування земельної ділянки на праві довічного успадкованого володіння)

Постанова ВП Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 179/1043/16-ц
(спадкування права користування земельною ділянкою: постійним користувачем засновника СФГ залишається селянське (фермерське) господарство).

Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі № 192/2761/14
(неоформлення спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно не захищає від позову кредитора і стягнення боргу (звернення стягнення)

Постанова Першої Палати КЦС ВС від 25 квітня 2018 року справа № 645/3265/13
(застосування статті 1282 ЦК України)

Перелік постанов ВС

Постанова Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 161/11682/15
(спадкування заборгованості за аліментами)

Постанова Верховного Суду від 18 вересня 2019 року у справі № 640/6274/16-ц
(обставини, які підлягають встановленню при вирішенні спорів про стягнення заборгованості за вимогами кредитора до спадкоємців боржника)

Постанова ОП КЦС Верховного Суду від 23 січня 2019 року у справі № 2-2697/11
(заміна сторони у виконавчому провадженні у разі смерті боржника)

Постанова ВП Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 916/617/17
(заміна сторони у виконавчому провадженні у разі смерті боржника за наявності спадкоємців відбувається в межах вартості успадкованого майна)

Постанова Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 292/389/17
(визначення розміру обов'язкової частки в спадщині)

Постанова Верховного Суду від 11 листопада 2020 року у справі № 468/2121/14-ц
(строки, встановлені статтею 1281 ЦК України, не застосовують, у випадку процесуального правонаступництва (смерті боржника після відкриття провадження у справі))

Перелік постанов ВС

Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2018 року у справі № 2-1201/2005
(скасування чи визнання заповіту недійсним)

Постанова Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 369/3186/17
(складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково)

Постанова Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 369/3186/17
(складення нового заповіту передбачає втрату чинності попереднім заповітом повністю або частково)

Постанова Верховного Суду від 04 квітня 2018 року у справі № 233/6868/15-ц
(усунення від права на спадкування)

Постанова Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 483/597/16-ц
(зменшення обов'язкової частки у спадщині)

Постанова Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі № 450/328/15-ц
(не право на обов'язкову частку входить до складу спадщини, а конкретне майно, право власності на яке належало спадкодавцю відповідно до розміру цієї частки)

Перелік постанов ВС

Постанова ОП КЦС Верховного Суду від 20 червня 2019 року у справі № 185/998/16-ц
(пред'явлення позову до померлої особи)

Постанова ОП КЦС Верховного Суду від 14 лютого 2022 року у справі № 243/13575/19
(спадкування невикладених страхових виплат)

Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 697/2052/17-ц
(належний відповідач у справах про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!